

PROFESSIONELE HAARLEMSE DOOPSGEZINDE NETWERKEN IN DE AANLOOP NAAR EN TIJDENS DE TULPENMANIE

Lara Offermans

ABSTRACT

During the Tulipmania from 1633 until 1637, the *bloemisten* used their preexisting professional networks to trade tulips with one another. This was no exception for the Mennonite *bloemisten* from Haarlem, such as Jacques de Clercq, Vincent Casteleyn, or Abraham van Meeckeren. This article will give an overview of these preexisting professional networks which they used. These networks were established mostly in the decades leading up to the Tulipmania, which is why the network analysis will cover these first decades up to and including the period of the Tulipmania. This article will particularly give an overview of the Mennonite textile industry, the book publishing family Casteleyn, and breweries in Haarlem. All these professional networks became even more interconnected through friendships and tactical marriages.

Keywords: Mennonites – Haarlem – Professional networks – Tulipmania – textile industry – book publishing – breweries

In de dertiger jaren van de zeventiende eeuw explodeerden de tulpenprijzen tot exorbitante hoogtes, zoals nooit eerder gebeurd was voor een luxeproduct. Deze tulpen-prijzubbubbel kennen wij nu als de tulpenmanie.¹ De tulpenmanie nam slechts een periode van ongeveer vier jaar in beslag, van 1633 tot 1637. De tulpenhandel kon zo snel groeien, doordat het handelsproduct niet gereguleerd werd. Bijna alle producten die geproduceerd en verhandeld werden in de zeventiende eeuw, waren gereguleerd door de gilden. Een ‘bloemengilde’ was er niet, zodat ieder die daar de financiële middelen voor had, kon participeren in de tulpenhandel. Ook de doopsgezinden, een opvallende minderheid, namen deel aan deze handel. Met name Haarlemse doopsgezinden vormden tijdens de tulpenmanie een solide netwerk van

1 Naast ‘tulpenmanie’ is de tulpenbubbel ook bekend onder de namen ‘tulpengekke’ en ‘tulpenkoorts’. In dit artikel is gekozen om de benaming ‘tulpenmanie’ te hanteren, omdat in de achttiende eeuw men ook spreekt van de zeer vergelijkbare ‘hyacintenmanie’. Daarnaast ligt ‘tulpenmanie’ ook dichterbij de officiële Engelse vertaling ‘tulipmania’.

bloemisten, zoals de tulpenhandelaren toentertijd genoemd werden. Ze verkochten veel aan anderen, maar ook aan elkaar.²

Voor het succesvol verhandelen van tulpenbollen was een sterk reeds bestaand professioneel en persoonlijk netwerk uitermate nuttig. De doopsgezinde gemeenschap in Haarlem was in deze periode zeer hecht, ondanks het feit dat zij gefragmenteerd was in zeven verschillende doopsgezinde gemeenten.³ Er werden professionele netwerken bij de doopsgezinden onderling gevormd, door het gezamenlijk beginnen van ondernemingen, of door aankopen te doen bij elkaar. Dit artikel zal een indruk geven van de *bloemisten* en de professionele netwerken waarin zij werkzaam waren in vroegmodern Haarlem in de decennia voorafgaand aan en tijdens de tulpenmanie. Allereerst ga ik algemeen in op de doperse economische netwerken waarin *bloemisten* actief waren. Ik geef een korte uiteenzetting van het persoonlijke netwerk van *bloemist* Vincent Casteleyn en van de Haarlemse doopsgezinde textiel- en brouwersindustrieën. Daarna sta ik stil bij de doopsgezinde *bloemisten* en hun verkoopstrategieën tijdens de tulpenmanie.

Vincent Casteleyn: boekdrukker en bloemist

Hoewel het uitgeverwereldje in Haarlem betrekkelijk klein was tijdens de eerste helft van de zeventiende eeuw, was het een belangrijk ambacht voor de stad. Gedurende de zestiende eeuw was Vlaanderen de belangrijkste streek als het ging om de relatief vrije boekdrukkunst. Na de val van Antwerpen in 1585 veranderde dit. De meeste Vlaamse drukkers vluchtten naar de Lage Landen om de strengere censuur van de Spaanse Kroon te ontwijken. Onder hen waren ook doopsgezinde boekdrukkers en boekverkopers, waarvan sommigen zich in Haarlem vestigden. Eén van hen was Guillaume Casteleyn. Zijn zoon Vincent Casteleyn werd lid van het Haarlemse boekdrukkersgilde in 1616. In november 1637 werd hij officieel benoemd tot vinder. In deze functie was hij verantwoordelijk voor het waarborgen en het na laten leven van de gilderegels. Dat Vincent Casteleyn een belangrijk persoon was in de Haarlemse drukkerswereld blijkt uit het feit dat hij het in 1642 weet te schoppen tot stadsdrukker. Vincent had een boekwinkel in Haarlem, genaamd 'in de Blye Druck'. Deze was vanaf 1618 te vinden op een prominente plek in Haarlem, op de hoek van de Grote Markt en de Grote Houtstraat. Daar drukte hij ook zijn boeken, (literaire) vertalingen, pamfletten en theologische traktaten van bekende auteurs zoals Jacob

² Goldgar 2007: 152.

³ Verheus 1993: 50-78.

van der Schuere en Baptista Guarini.⁴ Daarnaast was Vincent actief als *bloemist*. Zijn broer Abraham Casteleyn, die in Amsterdam woonde, was een enthousiast tulpenverzamelaar, wat waarschijnlijk ook de interesse bij Vincent heeft aangewakkerd.⁵

Casteleyn trok op met andere doopsgezinde ambachtslieden in Haarlem, waaronder klokkenmaker Jan Jansz Boeckels, een vooraanstaand horlogemaker. Net als Casteleyn had hij een winkel aan de Grote Markt. Hij was bijzonder vaardig in het produceren van kleine ovale horloges. Zijn oudst nog bestaand werk is een tafelklokje uit 1607 met daarin de gegraveerde naam van Abraham Ampe, een textielhandelaar.⁶ Helaas had Boeckels de hulp van Casteleyn nodig bij een onverwacht persoonlijk drama. Zijn leerling, Jacob Cornelisse van Casbeek, werd in 1621 namelijk betrappt op het hebben van een affaire met mevrouw Boeckels: Saertgen Adriaens. Dit leidde tot een enorme ruzie in het gezin Boeckels, die zijn kookpunt bereikte in 1625. Saertgen beschuldigde haar echtgenoot van allerlei afschuwelijke misdaden, waaronder incest, wat leidde tot zijn arrestatie. Boeckels kon uiteindelijk nog datzelfde jaar, mede dankzij de getuigenissen van zowel Vincent Casteleyn als Abraham Ampe, volledige vrijspraak krijgen. De heren kenden elkaar blijkbaar goed.⁷

Vincent Casteleyn kreeg acht kinderen, waarvan meerdere zonen actief werden in de drukkerswereld. Twee zonen ambieerden een schilderscarrière. Zijn oudste zoon, Vincent (junior) werd leerling van de Haarlemse schilder Frans Pietersz de Grebber. Vincent werd tussen 1636 en 1639 lid van het St. Lucasgilde in Haarlem, waarvan ook Frans Hals lid was.⁸ De derde zoon van Vincent Casteleyn (senior), Pieter Casteleyn, probeerde in de dertiger jaren van de zeventiende eeuw schilder te worden, naast zijn werk als boekdrukker. In 1635 werd Pieter leerling van Haarlems schilder Willem de Poorter, wellicht om in de voetsporen te treden van zijn oudere broer Vincent.⁹ De invloed van de familie Casteleyn op de Haarlemse boekdrukkunst zou zich nog verder ontwikkelen gedurende de tweede helft van de zeventiende eeuw. De belangrijkste telg Abraham Vincentsz Casteleyn, de jongste zoon van Vincent (senior) zou uiteindelijk de *Oprechte Haarlemsche Courant* oprichten, de oudste nog verschijnende krant ter wereld.¹⁰ Vincent Casteleyn was een belangrijke verschijning in de uitgeverswereld in Haarlem. Hij wist het niet voor niets te schoppen tot stadsdrukker

4 Molhuysen en Kossmann 1933: 139-140.

5 Goldgar 2007: 23, 124, 156.

6 Grijzenhout 2013: 128-131.

7 Oud Notarieel Archief Haarlem (vanaf hier afgekort als ONAH) inv.nr. 125 n. 127: 22-02-1625.

8 Van der Willigen 1866: 93-94, 116-123.

9 Molhuysen en Kossmann 1933: 133-141.

10 Van der Willigen 1866: 93.

van Haarlem. Als *bloemist* kon hij gebruik maken van zijn vele connecties voor het verhandelen van tulpen.

Textielindustrie

Veruit de meeste Vlaamse doopsgezinde families die vanwege de oprukkende Spaanse troepen naar Haarlem vertrokken waren actief in de lokale textielhandel. Nadat de doopsgezinde families zich in Haarlem gevestigd hadden, bleven zij actief als textielhandelaren en -producenten. Veel van deze families waren zeer nauw verbonden met elkaar, ook buiten het werk om. Zo werden zij bijna allemaal lid van dezelfde doopsgezinde gemeente. J. Schoudt, een doopsgezind notaris, noteerde rond 1625 dat de meeste van zijn cliënten lid waren bij 'de Vlaamse Blok', een van de zeven doopsgezinde gemeenten die Haarlem toen rijk was. De cliënten van Schoudt, die overigens vrijwel allemaal welvarend waren, waren veelal wevers, blekers en handelaren in potas, een materiaal dat gebruikt werd in het bleekproces. Tussen 1600 en 1665 telde de Vlaamse Blok maar liefs 126 leden betrokken in de textielindustrie: 69 handelaren, 28 wevers, 15 smalwerkers, 8 blekers en 6 zijdehandelaren.¹¹

Een van de eerste Vlaamse doopsgezinden die een naam voor zichzelf maakte in de Haarlemse textielhandel, was Jacques de Clercq senior. De Clercq besloot zich in Haarlem te vestigen met zijn gezin, na in 1585 om zijn geloof te zijn gebannen uit zijn geboortestad Gent. Zoals voor veel andere Vlaamse doopsgezinden, was vestiging in Haarlem een logische stap om zijn werk uit Vlaanderen voort te zetten. Toen hij in 1609 overleed, was zijn invloed in de Haarlemse textielhandel groot. De Clercq handelde voornamelijk in linnen stof en draad. Na het overlijden van Jacques zetten zijn kinderen de handel voort. Om hun netwerk en daarmee hun invloed te vergroten, sloten vijf van hen strategische huwelijken met andere (doopsgezinde) families die eveneens actief waren in de textielindustrie.¹² Zo was Lijsbeth de Clercq in 1611 getrouwd met de Rotterdamse textielhandelaar Balten Verdonck.¹³ Een ander voorbeeld van deze trouwstrategie was Lucas de Clercq, de jongste zoon van het gezin. Hij trouwde in 1626 met Feyntje van Steenkiste, een doopsgezinde Haarlemse dame.¹⁴ Het koppel kennen wij vandaag de dag nog steeds door de portretten die zij rond 1635 van zichzelf lieten schilderen door Frans Hals.¹⁵ Feyntjes vader was

¹¹ Verheus 1993: 250-251.

¹² De Clercq 2008: 53-59.

¹³ Van Thiel 1980: 133.

¹⁴ ONAH inv.nr. 97 n. 9: 11-01-1626.

¹⁵ De Clercq 2008: 67.

Portretten van Lucas de Clercq en Feyna van Steenkiste, door Frans Hals, 1635 (Rijksmuseum)

potas-handelaar Pieter van Steenkiste. Lucas zou later ook gaan handelen in potas en in 1629 het bedrijf van zijn bejaard geworden schoonvader overnemen.¹⁶

Levijntje de Clercq, zuster van Lijsbeth en Lucas, huwde met Abraham Ampe in 1610. Hij was potas-handelaar en eigenaar van een blekerij in Bennebroek, die hij in 1632 had gekocht.¹⁷ Abraham was nadat hij het van de gebroeders Van Dael had overgekocht in 1625 daarnaast eigenaar van een buitenplaats in Velsen. Levijntje verkocht deze buitenplaats (later landgoed 'Duin en Berg' genaamd) na Abrahams dood in 1633 aan Heijndricx Reijnst, voormalig schepen van Amsterdam en bewindhebber van de Oost-Indische Compagnie. De verkoop leverde haar 11.700 gulden op, een astronomisch bedrag voor die tijd.¹⁸ Ter vergelijking: een ervaren timmerman verdiende in die tijd jaarlijks zo'n 250 gulden.¹⁹ Levijntje bleef niet stil zitten en zette het werk van haar man voort.²⁰ In 1637 kocht zij de opstallen op haar blekerij in Bennebroek; ter plaatse liet zij een nieuw en 'wel betimmerd huys, met verscheydene schone vertrecken, ende stallingen' verrijzen. Bovendien verwierf zij aangrenzende

¹⁶ ONAH inv.nr. 131 n. 166: 19-05-1629.

¹⁷ ONAH inv.nr. 133 n. 259: 12-01-1633.

¹⁸ Hartendorf 1998: 10.

¹⁹ Dash 1999: 10.

²⁰ ONAH inv.nr. 133 n. 403 12-11-1634.

stukken land en nam zij andere gronden in erfpacht, waarop zij nog een tweede blekerij stichtte.²¹ De handelsgeest van Jacques de Clercq was duidelijk ook bij zijn dochter en haar enige zoon Abraham Ampe junior terug te vinden; Ampe junior was namelijk een bekend *bloemist* tijdens de tulpenmanie.²²

Bij het aannemen van werknemers binnen hun ondernemingen, lijken doopsgezinde textielhandelaren geen specifieke voorkeur te hebben gehad voor een bepaalde geloofsovertuiging.²³ Wanneer het echter ging om zakenpartners, dan kozen ze voornamelijk voor andere doopsgezinde handelaren. Abraham Ampe (senior) had bijvoorbeeld een zakelijk partnerschap met zijn zwager Lucas de Clercq en de Amsterdammer Lucas van Beeck, beiden doopsgezind.²⁴ De Clercq en Van Beeck waren op hun beurt eveneens zwagers, door hun huwelijk met twee zusters: respectievelijk Feyntje en Christijntgen van Steenkiste.²⁵ Het drietal Ampe, De Clercq en Van Beeck had een grote invloed in de textielhandel te Haarlem en verdiende grote bedragen. Zo moest garenbleker Thobias Voet in 1635 maar liefs 1884,70 gulden betalen aan De Clercq en Van Beeck.²⁶ Ook na het overlijden van Ampe in 1633 gingen de zaken onverminderd verder voor compagnons De Clercq en Van Beeck. Zo kochten de heren gezamenlijk een garenblekerij in Bloemendaal genaamd 'de Knip', waarmee zij de productie nog verder konden ophogen.²⁷

Dat de zaken goed liepen, spreekt niet alleen uit de kostbare portretten die Lucas van hem en zijn vrouw Feyntje in 1635 liet maken door Frans Hals, maar blijkt ook uit het feit dat de twee oudere broers van Lucas zijn voorbeeld volgden. Jacques en Pieter de Clercq startten in 1640, samen met hun neefje Abraham Ampe (junior), een potasbedrijf waarin zij ieder 6000 gulden investeerden.²⁸ Ook voor 1640 werkten de twee gebroeders De Clercq en Ampe samen. Zij waren namelijk alle drie *bloemisten* en verhandelden veel tulpen onderling. Daarnaast had Jacques de Clercq nog meer invloedrijke connecties in de textielindustrie, bijvoorbeeld in de persoon van Barent Roelofsz Wanscher. Hij was de voogd van Sara van Middeldonck, met wie Jacques in 1620 was getrouwd.²⁹ Wanscher was een zeer gerespecteerd heer, zowel binnen als buiten de doopsgezinde kringen in Haarlem. Hij handelde in linnen en woonde

21 Oud Rechterlijk Archief van Haarlem inv.nr. 583 n. 22: 01-01-1653.

22 Goldgar 2007: 152.

23 Regtdoorzee Greup-Roldanus 1936: 35.

24 ONAH inv.nr. 105 n. 146: 12-10-1634.

25 ONAH inv.nr. 149 n. 138: 30-03-1638.

26 ONAH inv.nr. 120, n. 320: 26-11-1635.

27 Mulder 1995: 79.

28 Dash 1999: 10.

29 ONAH inv.nr. 56 n. 363: 30-02-1620.

evenals verschillende *bloemisten* in de Grote Houtstraat in Haarlem. Wanscher was ook zelf een enthousiast en invloedrijk *bloemist*. De Clercq en Wanscher werkten dan ook veel samen tijdens de tulpenmanie.³⁰

Ook andere doopsgezinde *bloemisten* waren actief in de textielindustrie. Voorbeelden hiervan zijn Paulus van Mackelenberch, officieel inspecteur van de wolhandel in Haarlem, en textielhandelaar Severijn van den Heuvel. Een interessante casus is te vinden bij de familie Wijnants. Een groot deel van hen handelde zowel in textiel als in tulpen. Deze tulpen werden soms zelfs tijdens de familiediners op zondagavond verhandeld.³¹ Toch bleef de textielhandel de vaste bron van inkomen voor de Wijnants. Zo was Pieter Wijnants zowel actief in de productie als in de verkoop van linnen, textiel en garen. Dit bleek een vast carrièrepad te zijn voor de familie Wijnants: Pieters broer Hendrick Jacob Wijnants en hun neef Hendrick Jan Wijnants hadden hetzelfde beroep. De broers Pieter en Hendrick Jacob werkten nauw samen, tot ergernis van koopman Christoffel van Beringe die opmerkte dat de twee broers logen, bedrogen en ronduit onbetrouwbaar waren.³² Toch stond niet iedereen argwanend tegenover de Wijnantsen. Een goede vriend van de drie heren Wijnants was Jacob de Block. De Block was regelmatig aanwezig bij het zondagavonddiner, waar hij enthousiast als *bloemist* meedeed aan de koop en verkoop van tulpen. Daarnaast was De Block textielverver, wat hem dus eveneens in het textielnetwerk plaatste.³³ De doopsgezinde Vlaamse immigranten en hun nakomelingen droegen waarschijnlijk veel bij aan de Haarlemse textielindustrie als textielhandelaren en textielproducenten. Het professionele netwerk dat deze doopsgezinden hadden in de textielindustrie werd verder versterkt door de huwelijken tussen de families. Een groot aantal van deze textielproducenten en handelaren was ook actief in de tulpenhandel.

Brouwerijen, destillateurs en taveernes

Haarlem stond aan het begin van de zestiende eeuw bekend om de vele brouwerijen. In 1513 telde de stad maar liefs 77 brouwerijen, die zich vooral gevestigd hadden aan het Spaarne en de Bakenessergracht.³⁴ De industrie slonk echter drastisch in de eeuwen daarna. In 1623 waren er slechts 44 brouwerijen over. Deze afname zette nog verder door in de zeventiende eeuw, waardoor er in Haarlem in 1699 nog

30 Goldgar 2007: 18-19, 148-152, 166-167, 178, 249.

31 Goldgar 2007: 131-132.

32 ONAH inv.nr. 198 n. 58: 16-09-1651. EN Goldgar 2007: 283.

33 Grijzenhout 2013: 131-132.

34 Timmer 1918: 1-3.

slechts vijftien brouwerijen over waren.³⁵ Hoewel de industrie kromp, betraden de Haarlemse doopsgezinden het brouwerswereldje. Meerdere doopsgezinde families waren oververtegenwoordigd bij de Haarlemse brouwerijen. Om goed te begrijpen hoe het doopsgezinde brouwersnetwerk in elkaar stak, is het noodzakelijk om ook een kort overzicht te geven van deze families. De Haarlemse brouwersindustrie lijkt op de textielsindustrie in Haarlem: het was een sterk netwerk, met veel deelnemers die door hun onderlinge huwelijken nauw met elkaar verbonden waren.

Om te beginnen met de uiteenzetting van de brouwers, bezoeken wij eerst de familie Van Meeckeren. Cornelis van Meeckeren was brouwer bij 'De Fortuijn'. Zijn zoon, Abraham van Meeckeren, stapte in zijn vaders voetsporen en werd ook brouwer, bij de brouwerij genaamd 'De Twee Leliën'. De inkomsten en andere middelen die Abraham van Meeckeren bij de brouwerij verdiende werden ook ingezet bij een ander soort handel. Abraham van Meeckeren was namelijk *bloemist* en gebruikte bijvoorbeeld gerst als betaalmiddel voor de bloemen die hij kocht.³⁶ De familie Van Meeckeren was sterk verbonden met een andere doopsgezinde brouwersfamilie, namelijk de familie Bon. Zo was Abraham van Meeckeren in 1639 getrouwd met Magdalena Bon, de dochter van het in 1605 getrouwde stel Jacob Bon en Mayken Double.³⁷ De grootouders van Magdalena Bon, Rogier Double en Mayken Geraerts, waren actief als brouwer bij de brouwerij 'De Drie Cruysen'.³⁸

Ook Magdalena's vader, Jacob Bon, was een grote naam in de Haarlemse brouwerswereld. Jacob Bon was in de voetsporen van zijn vader Pieter getreden. Pieter Bon was in 1579 vanuit Vlaanderen naar Haarlem gekomen, onder andere naar aanleiding van de val van Meenen in 1578. Zowel vader als zoon Bon werkten bij brouwerij 'Van den Clock', die in 1582 was aangekocht door Pieter Bon.³⁹ Dit was niet de enige brouwerij in Haarlem die in bezit kwam van de familie Bon. Tussen 1582 en 1680 was de familie eigenaar van maar liefs acht brouwerijen in Haarlem.⁴⁰ Jacob Bon had drie broers die allen bekende gezichten in het Haarlemse brouwerswereldje waren: Jan, Abraham en Ysaack.⁴¹ Jan en Abraham Bon waren omtrent 1609 allebei moutmakers.⁴² Abraham deed dit bij brouwerij de 'Halve Maen', waar hij gedeeltelijk eigenaar

35 Verheus 1993: 44.

36 Goldgar 2007: 203, 234.

37 ONAH inv.nr. 242 n. 238: 07-01-1662. EN ONAH inv.nr. 344 n. 177: 15-10-1660.

38 ONAH inv.nr. 54 n. 229: 18-01-1605.

39 ONAH inv.nr. 344 n. 72: 22-05-1660. EN Kemper 2018: 5.

40 Kemper 2018: 15.

41 ONAH inv.nr. 9, n. 39: 23-04-1591.

42 ONAH inv.nr. 55 n. 303: 05-07-1609.

van werd in 1636.⁴³ De dochter van Abraham Bon, Vijntgen Bon, trouwde een andere invloedrijke doopsgezinde familie in. Zij stapte namelijk in het huwelijksbootje met Cornelis Abrahamsz van Hoorn in 1619, de zoon van textielhandelaar en *bloemist* Barent Roelofsz Wanscher.⁴⁴

Tussen de familie Bon en Van Meeckeren werden verschillende huwelijken gesloten. Naast het huwelijk tussen Abraham van Meeckeren en Magdalena Bon, trouwde Magdalena's broer Jacob in 1639 met Elisabeth van Meeckeren. Magdalena en Jacobs tante, Tanneken Bon, trouwde in 1637 met Abraham van Meeckeren, een brouwer die toentertijd werkzaam was bij de Amsterdamse brouwerij 'De Son'. De zoon van Tanneken en Abraham, Cornelis van Meeckeren, besloot net als zijn vader en grootvader ook brouwer te worden, waarmee hij nogmaals bevestigde hoezeer de families versmolten waren met elkaar en met het Haarlemse brouwersleven.⁴⁵

De doopsgezinden waren ook oververtegenwoordigd bij een ander ambacht, namelijk de productie van brandewijn. In Haarlem waren rond 1625 twee van de zes destillateurs en negen van de 26 brandewijnverkopers doopsgezind.⁴⁶ Een hoog doopsgezind percentage in de industrie, aangezien slechts veertien procent van de Haarlemse inwoners toentertijd doopsgezind was.⁴⁷ De bekendste doopsgezinde destillateur in Haarlem, die we overigens vandaag de dag nog steeds kunnen aanschouwen op een prachtig portret van Frans Hals, was Gerrit Jansz van Santen, soms ook Gerrit Jansz van Embden genoemd.⁴⁸ Van Santen was destillateur en eigenaar van een branderij.⁴⁹ Hoewel het produceren van brandewijn en het brouwen van bier verschillende processen waren, blijkt er toch overlap geweest te zijn tussen de ambachten in Haarlem. Van Santen was namelijk naast destillateur ook brouwer bij de brouwerij het 'Gecroonde Ancker'.⁵⁰ Tevens was hij 'bedienaer van 't woord' bij de 'Waterlandsche' gemeente in Haarlem.

43 ONAH inv.nr. 134 n. 141, 15-03-1636.

44 Het is onduidelijk of Wanscher de biologische vader was van Van Hoorn, of dat hij zijn voogd was zoals dat het geval was bij Sara van Middeldonk. Bij de huwelijksvoorwaarden tussen Van Hoorn en Bon wordt Wanscher in ieder geval de vader genoemd. BRON: ONAH inv.nr. 56 n. 362: 04-03-1619.

45 ONAH inv.nr. 135 n. 197: 24-08-1639.

46 Dobbelaar 1930: 33.

47 Goldgar 2007: 132.

48 Het Frans Hals-museum identificeert de persoon op het schilderij als Willem van Warmondt, eigenaar van brouwerij het Gecroonde Ancker en burgemeester van Haarlem. Het RKD en kunsthistorici in het artikel van *Doopsgezinde Bijdragen, nieuwe reeks* 45 (2019) identificeren de man echter als Gerrit Jansz van Santen. BRON: Grijzenhout, Jonkhoff, Kramer en De Bruijne 2019: 213-225.

49 ONAH inv.nr. 169 n. 255: 08-12-1642.

50 ONAH inv.nr. 120 n. 298: 16-06-1640.

Portret van een man door Frans Hals uit 1640, geïdentificeerd als Gerrit Jansz van Santen (Frans Hals Museum)

Van Santen werkte nauw samen met twee brouwers, namelijk Hendrick Noppen en zijn zoon Nicolaes Noppen. De familie Noppen was, net zoals de families Van Meeckeren, Bon en Double, een veel voorkomende naam onder de Haarlemse brouwers. De Noppens waren brouwers bij het 'Gecroonde Ancker', waar Van Santen dus ook brouwer was. Hendrick was daarnaast ook moutmaker bij de brouwerij. Hij was evenals Van Santen actief bij de 'Waterlandse' gemeente; Hendrick was er voorganger en 'bedienaer van de armen'. De familie Noppen begon steeds meer te versmelten met de Van Santens. Na het overlijden van Gerrit Jansz eerste vrouw, hertrouwde hij in 1625 met Perijntge Pieters, de halfzuster van Hendrick. Uit Gerrits eerste huwelijk had hij een dochter: Geertruijt van Santen, die huwde met Nicolaes Noppen.⁵¹ Ook Thomas van Santen, een van de zonen van Gerrit, trouwde met een Noppen, genaamd Maeycken.⁵² Thomas was destillateur zoals zijn vader en nam in 1642 zijn vaders deel van de branderij over.⁵³ De familie Noppen had naast Van Santen ook nog een andere familieconnectie in de Haarlemse brouwersindustrie. De vader van Hendrick Noppen, Pieter Noppen, was in 1589 hertrouwd met Janneken Jans van Deuvrijn.

51 Grijzenhout, Jonkhoff, Kramer en De Bruijne 2019: 218-222.

52 ONAH inv.nr. 349 n. 167: 04-01-1671.

53 ONAH inv.nr. 169 n. 255: 08-12-1642.

Nadat ook Pieter was gestorven, trouwde deze stiefmoeder met Frans Jacobsz, brouwer bij de 'Drye Sterre', die daarmee stiefvader en voogd werd van Hendricks halfzuster Perijntge Pieters (Noppen), de latere echtgenote van Gerrit Jansz van Santen.⁵⁴

Naast de brouwers en destillateurs waren andere doopsgezinden betrokken bij het verhandelen van alcoholhoudende dranken. Opvallend was dat een flink aantal van deze heren tevens *bloemisten* waren tijdens de tulpenmanie. Zo werd Abraham van Ampe (junior) in 1625 mede-eigenaar van de brouwerij 'De Twee Gecroonde Clocken'. De brouwerij kocht hij samen met diens neef Pieter van den Broecke, de broer van *bloemist* Andries Pietersz van de Broecke. De heren kochten de brouwerij in zijn 'geheel'. Dat wil zeggen, inclusief de werktuigen en instrumenten om malt te maken. Ook al het personeel dat er werkte zou in dienst blijven na de overname.⁵⁵ Veel Haarlemse *bloemisten*, maar liefs elf, waren eigenaar van een taveerne. Een van hen was de doopsgezinde Salomon Pietersz Seys. Hij kocht een herberg in Haarlem in 1636 en werd mede-eigenaar. Het etablissement, de 'Stads Herberge', bevond zich net buiten de St. Janspoort, een poort aan de noordkant van Haarlem.⁵⁶ Herbergen waren populaire plekken tijdens de tulpenmanie om tulpen te veilen.⁵⁷ Zou dit de reden geweest zijn waarom Seys in 1636 de taveerne aangeschaft heeft? Als een van de belangrijkste *bloemisten* van Haarlem had hij er wellicht baat bij om een etablissement te hebben waar hij zijn tulpen kon veilen. Helaas is dit niet specifiek te achterhalen.

Doopsgezinde bloemisten

Doopsgezinden stonden bekend om hun aandeel in de tulpenhandel en werden door tijdgenoten zelfs als schuldigen aangewezen van de extreme prijsstijgingen van de tulpen. Zo beschuldigde een 'liefhebber der waerheijt, der bloemen, ende van het gemeijne beste' hen in een anoniem pamflet uit 1637 van list en bedrog:

Want eylieve, let doch eens wat voor Luyden, dat Astutus ende sijn complices sijn; sijnt niet meestendeel Mijnisten, fijne broeders, die 't meestendeel in haren handelloos ende doortrapt sijn, te ergh voor veel luyden om met hen te handelen? Want hoe men 't maect met veele, men is halff bedroghen ende sulcx is so notoir, datter een spreekwoort off geworden is, dat als men halff bedroghen is, dat men dan seyt: dat is een meniste streeck, daer ick mijn niet voor gewacht hadde.⁵⁸

54 ONAH inv.nr. 125 n. 253-254: 26-07-1625.

55 ONAH inv.nr. 125 n. 101: 23-01-1625.

56 Goldgar 2017: 176-177.

57 Dash 1999: 186.

58 Krelage 1943: 40-41.

Deze passage moet met een flinke korrel zout genomen worden. De auteur schoof minderheden de schuld in de schoenen voor de economische bubbel en beschuldigde bijvoorbeeld ook de joden wegens hun vermeende aandeel in de prijsstijgingen.⁵⁹ Het is de vraag of 'Astutus', de tulpenhandelaar in het fragment, inderdaad doopsgezind was. Deze klaagzang bewijst wel dat de deelname van doopsgezinden aan de tulpenmanie ook opgevallen was bij niet-doopsgezinden.

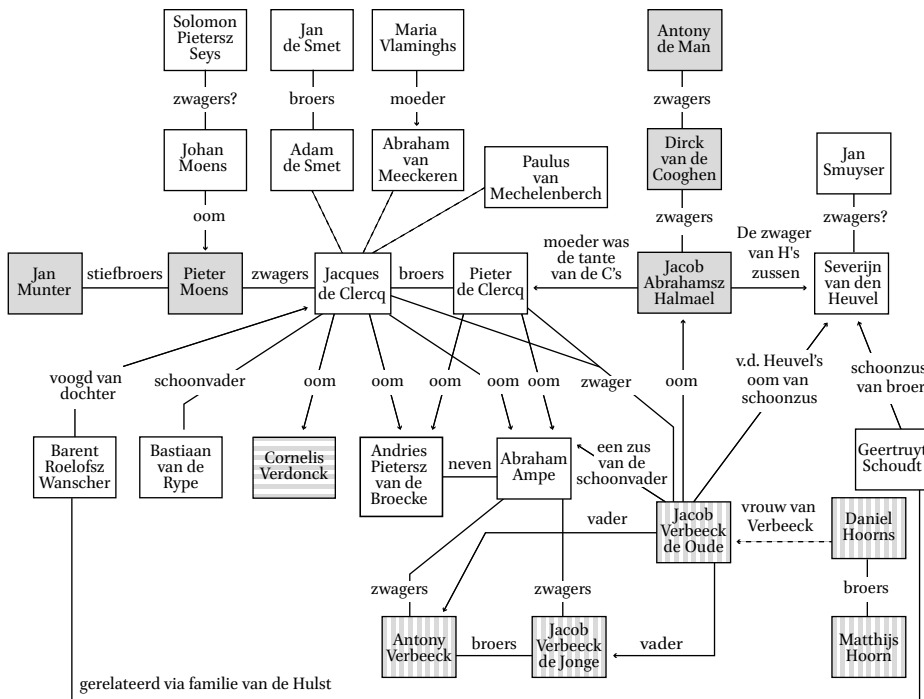
Een buitengewoon groot deel onder de *bloemisten* in Haarlem was doopsgezind. Zij waren voornamelijk geïnteresseerd in het verhandelen van de tulpen onderling. Anne Goldgar geeft in haar boek *Tulipmania* (2007) het volgende overzicht van deze handelsrelaties:

In het diagram springt Jacques de Clercq in het oog, de spreekwoordelijke spin in het *bloemistenweb*. De Clercq was inderdaad een belangrijk figuur tijdens de tulpenmanie en was een centraal figuur in de tulpenhandel in Haarlem, Amsterdam en Enkhuizen. Zijn centrale rol in het tulpenhandelnetswerk leidde ertoe dat Jacques de Clercq meerdere keren bij tulpenaankopen betrokken was als arbiter. De Clercqs rol als arbiter getuigt van zowel zijn specialistische tulpenkennis, alsmede van het feit dat hij ook door zijn tijdsgenoten werd gezien als een van de belangrijkste en specialistische tulpenhandelaren. Een ander bekend arbiter, die tevens doopsgezind was, was Salomon Pietersz Seys. Seys stond bekend om zijn uitgebreide kennis van de tulp en zijn succes in het verkopen van de bloembollen. Hij verkocht voornamelijk in Haarlem aan andere *bloemisten*, maar verhandelde de bloemen ook in andere steden. Zo zijn er zelfs transactiebewijzen gevonden van Seys in de stad Groningen, zowel voor het kopen als verkopen van tulpen. Het verhandelen van tulpen tussen meerdere steden was geen ongewoon verschijnsel. Een voorbeeld hiervan was handelsovereenkomst die de Haarlemmer Abraham van Meeckeren met de Amsterdammer Jacob Abrahamsz van Halmael gesloten had. In ruil voor een grote hoeveelheid gerst zou van Halmael tulpen ter waarde van 1800 gulden naar Haarlem brengen.⁶⁰ De keuze voor gerst als betalingsmiddel was geen toeval, Van Meeckeren was brouwer en zal over deze grondstof beschikt hebben.⁶¹

59 De enige joodse persoon die bekend stond van zijn deelname aan de tulpomanie was de Portugese tulpenkweker Francisco Gomez Da Costa. BRON: Krelage 1943: 30.

60 Goldgar 2007: 176-194, 203, 234.

61 Kemper 2018: 14.

----- onduidelijke familieband —————> relatie tot de persoon in het vakje waarnaar wordt verwezen

□ Haarlem ■ Amsterdam ▨ Utrecht ▩ Rotterdam

Diagram van Anne Goldgar over de familieverbanden van doopsgezinde bloemisten (Goldgar (2007): 152)⁶²

62 Enige kanttekeningen moeten gemaakt worden bij het diagram na uitvoerig archiefonderzoek over de familiale verbintenissen. Allereerst kan een aantal familieconnecties bevestigd worden die Goldgar niet heeft kunnen definiëren. Paulus van Mackelenberch (achternaam is foutief gespeld door Goldgar) is de zwager van Lucas de Clercq, de jongste broer van Jacques en Pieter de Clercq in het overzicht. Lucas was getrouwd met Feyntje van Steenkiste en Van Mackelenberch was getrouwd met haar zuster, Mayken van Steenkiste. Abraham van Meeckeren was aangetrouwde familie van de broers van De Clercq via hun neefje Abraham Ampe (junior). Ampes eerste huwelijk was met Elisabeth van Meeckeren, de zuster van Van Meeckeren. Ampe's tweede huwelijk was met Levijna Bon, die de zuster was van Abraham van Meeckeren, namelijk Magdalena Bon. Anderzijds kan een aantal familieconnecties die Goldgar presenteert juist niet achterhaald worden. Zo kon er geen familieconnectie gevonden worden tussen Adam de Smet en Jacques de Clercq, Geertruyt Schoudt en Severijn van den Heuvel, en Jacob Abrahamsz Halmael en Pieter de Clercq. Daarnaast was Jacob Verbeeck de Oude geen zwager van de gebroeders De Clercq; hun relatie bestond erin dat twee zoons van Verbeeck trouwden met twee zusjes Ampe, nichten van de De Clercqen. BRONNEN: ONAH inv.nr. 135 n. 89: 08-10-1638., ONAH inv.nr. 153 n. 48-53: 28-08-1640., ONAH inv.nr. 237 n. 315: 17-09-1689. EN ONAH inv.nr. 375 n. 174: 24-06-1689.

Tulpenhandel aan de eettafel

De doopsgezinde *bloemisten* waren vaak familie van elkaar, zoals wij kunnen zien in het overzicht van Goldgar. Familieleden staken elkaar aan met het enthousiasme voor de tulpenhandel. Zo is het niet onredelijk om aan te nemen dat de Amsterdammer Abraham Casteleyn, die al rond 1615 bekendstond als ware tulpenliefhebber, zijn broer Vincent Casteleyn in Haarlem heeft meegesleept in dit enthousiasme. Vincent was *bloemist* tijdens de tulpenmanie. Door deze familiebanden vond de handel vaak plaats in een privésetting. Zo had Jacques de Clercq in januari 1637 zowel zijn zwager Pieter Moens als Barent Roelofsz Wanscher bij hem thuis uitgenodigd. De Clercq handelde in dit geval als arbiter. Wanscher wilde namelijk tulpen van Moens kopen, maar zij konden het niet eens worden over de prijs. De Clercq had familiebanden met beide heren. Wanscher, die we eerder zijn tegengekomen, was de voogd van Jacques' eerste vrouw Sara van Middeldonck. Sara overleed in 1633, waarna De Clercq in 1634 trouwde met Elsken Moens, een oudere zuster van Pieter Moens.⁶³ Het feit dat Wanscher en De Clercq samenwerkten als *bloemisten*, bewijst dat de heren ook na het overlijden van Sara contact gehouden hebben.

Een ander goed voorbeeld van het verkopen van tulpen in privésetting was het familiediner dat plaatsvond bij de familie Wijnants in februari 1637. Alle aanwezigen waren zeer geïnteresseerd in het verhandelen van tulpen. Geertruyt Schoudt, een van de gasten van de familie op deze zondagavond, besloot een aantal tulpen te kopen van Hendrick Jan Wijnants. Hendrick Jan, de neef van de gastheer Pieter Wijnants, verkocht 'Switser'-tulpen aan Schoudt voor 1065 gulden. Hendrik Jan Wijnants was een fervent *bloemist*. Zo had hij een paar dagen voor de verkoop van 'Switser'-tulpen aan Schoudt, ook tulpen verkocht aan Gregorius van de Plas, de katholieke stadsdokter van Haarlem.⁶⁴

Waarom handelen in tulpen?

Waarom waren doopsgezinden zo geïnteresseerd in de tulpenmanie? Het kopen en verkopen van de tulpen kan niet worden afgedaan als een simpele voorliefde voor mooie bloemen, noch als poging om snel geld te verdienen. De tulpenmanie was te afhankelijk van eigen netwerken en families om een snelle winstmaker te zijn.

63 Archief van de Burgerlijke Stand: doop-, trouw- en begraafboeken van Amsterdam (retroacta van de Burgerlijke Stand) inv.nr. 673 n. 77: 28-12-1634.

64 Goldgar 2007: 23, 124, 131-139, 149-156, 177-178.

Illustratie door Jacob Isaacs van Swanenburch van een 'Switser'-tulip uit 1637. BRON: Nederlandsch Economisch-Historisch Archief: Collectie Tulpen n. 3.

De tulpenhandel bood de doopsgezinden een nieuwe manier om sociale status te verwerven. Wie voldoende vermogen had, kon deelnemen aan de (ongereguleerde) tulpenrage. Met hun kennis over de tulpen konden doopsgezinde *bloemisten* nieuw aanzien verwerven bij familieleden en andere bekenden. Doopsgezinden waren een getolereerde en achtergestelde minderheid. Zo mochten overheidspersonen niet doopsgezind zijn omdat openbare ambten waren voorbehouden aan gereformeerden. Daarnaast werd doopsgezinden niet in dank afgenomen dat zij weigerden wapens te dragen. Hierdoor konden zij geen burgerwachtters worden en moesten zij extra belasting betalen ter compensatie.⁶⁵

Voor doopsgezinden zal de tulpenmanie een nieuwe kans geweest zijn om zichzelf te herpositioneren. Binnen de tulpenhandel maakte het niet uit welke geloofsovertuiging iemand had, waardoor doopsgezinde *bloemisten* gelijk waren aan

⁶⁵ Zijlstra 2000: 359-362.

bijvoorbeeld de gereformeerde *bloemisten*. Doopsgezinde *bloemisten* konden op deze manier zonder beletsel hun commerciële en sociale expertises tonen tijdens het verhandelen van de tulpen. De professionele netwerken die de doopsgezinden onderling gevormd hadden voor de tulpenmanie waren hierin cruciaal. Daarbij konden ze voortbouwen op netwerken van doopsgezinde ambachtslieden die er voor de tulpenmanie al waren.

Doopsgezinde Haarlemse bloemisten in hun professionele netwerken

De tulpenmanie blijft een interessante casus in de geschiedenis, waarin een professioneel netwerk binnen een aantal jaar werd opgezet en ontwikkeld. Dit geldt ook voor de doopsgezinde Haarlemse *bloemisten*. Zoals wij echter gezien hebben, waren er al sterke professionele netwerken bij de doopsgezinden in Haarlem voordat de tulpenhandel van de grond kwam. Deze professionele netwerken werden ondersteund en versterkt door huwelijken. De doopsgezinde Haarlemse *bloemisten* hebben niet tijdens de tulpenmanie een heel nieuw netwerk opgezet, maar hebben gebruik gemaakt van de connecties die zij reeds hadden.

Gebruikte archieven

Archief van de Burgerlijke Stand: doop-, trouw- en begraafboeken van Amsterdam (retroacta van de Burgerlijke Stand)
 Nederlandsch Economisch-Historisch Archief: Collectie Tulpen
 Oud Notarieel Archief Haarlem (ONAH)
 Oud Rechterlijk Archief van Haarlem

Literatuur

Dash, M., *Tulpengekte: Over de speculatiegolf die de tulp in 17-eeuws Nederland veroorzaakte* (Utrecht, 1999).
 Clercq, D.C. de, 'Het Vlaamse voorgeslacht van de Hollandse familie de Clercq, eind 13de - begin 17de eeuw' (typoscript; Lisserbroek, 2008)
 Dobbelaar, Pieter Jan, *De branderijen in Holland tot het begin der negentiende eeuw* (Rotterdam, 1930).
 Goldgar, A., *Tulipmania: Money, Honor, and Knowledge in the Dutch Golden Age* (Chicago, 2007).
 Grijzenhout, F., 'Frans Hals: The Portraits of a Mennonite Watchmaker and His Wife', in: *The Rijksmuseum Bulletin* 61:2 (2013) pp. 123-138.
 Grijzenhout, F., Jonkhoff, I., Kramer, M. en De Bruijne, D., 'Frans Hals in doopsgezinde Brouwerskringen', in: *Doopsgezinde Bijdragen, nieuwe reeks* 45 (2019) pp. 209-227.
 Hartendorf, G., e.a., *Duin en Kruidberg: Honderd jaar buitenplaats en Het duingebied van de familie Cremer* (Haarlem, 1998).

- Kemper, N.J., *Doopsgezinde brouwers te Haarlem* (Nieuwegein, 2018).
- Krelage, E.H., 'Het manuscript over den tulpenwindhandel uit de verzameling-Meulman', in: *Economisch Historisch Jaarboek: Bijdragen tot de Economische Geschiedenis van Nederland* 22 (Den Haag, 1943) pp. 26-48.
- Molhuysen, P.C., en Kossmann, F.K.H., *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek: Negende Deel* (Leiden, 1933).
- Mulder, F., 'II: De Haarlemse textielnijverheid in de periode 1575-1800', in: Rombouts, H., e.a., *Haarlem ging op wollen zolen: opkomst, bloei en ondergang van de textielnijverheid aan het Spaarne* (Schoorl, 1995) pp. 53-109.
- Regtdoorzee Greup-Roldanus, S.C., *Geschiedenis der Haarlemmer Bleekerijen* (Den Haag, 1936).
- Thiel, P.J.J. van, 'De betekenis van het portret van Verdonck door Frans Hals', in: *Oud Holland* 94:2 (1980) pp. 112-137.
- Timmer, E.M.A., *De Generale Brouwers van Holland: Een bijdrage tot de geschiedenis der brouwering in Holland in de 17de, 18de en 19de eeuw* (Haarlem, 1918).
- Verheus, S.L., *Naarstig en Vroom: Doopsgezinden in Haarlem 1530-1930* (Haarlem, 1993).
- Willigen, Adriaan van der, *Geschiedkundige aantekeningen over Haarlemsche schilders: en andere beoefenaren van de beeldende kunsten, voorafgegaan door eene korte geschiedenis van het schilders of St. Lucas Gild Aldaar* (Haarlem, 1866).
- Zijlstra, S., *Om de ware gemeente en de oude gronden : geschiedenis van de dopersen in de Nederlanden 1531-1675* (Hilversum, 2000).

